

BERECZKI URMASZ

A tartui egyetem szerepe Oroszország kulturális, társadalmi és politikai életében a századfordulón.

(A soknemzetiségű diákság bekapcsolódása a haladó mozgalmakba)

Az 1982-ben alapítása 350-ik évfordulóját ünneplő tartui egyetem történetével a 19. század végétől kezdve több monográfia foglalkozott. Ezek közül forrásértéke alapján kiemelkedik E. V. Petuhov munkája.¹ Ennek megírását az egyetemen a 90-es években végrehajtott reformok tették időszerűvé, melyek a tanítási nyelv németről oroszra változtatásával az egyetem jellegét is erősen módosították. Művében a századforduló diákzavargásainak értékelését a szerző a történelmi távlat hiányára való hivatkozással mellőzi. A német nemesi,² majd később a két világháború közötti észt polgári³ történetírás szintén csak felületesen érinti az egyetem történetét az 1905-ös forradalom idején. A tárgyalt periódus részletes feltárását a második világháború után L. K. Eringson végezte el cikkeiben és 1957-ben megjelent, a tartui egyetemmel az első orosz forradalom idején foglalkozó kandidátusi értekezésében.⁴

Úgy érezzük azonban, hogy a diákság és a tanárok forradalmi részvételéről szóló alapos kutatások ellenére, a századforduló észt egyeteme jelentőségének tisztázása az orosz társadalomban máig sem tekinthető teljesen lezártnak. Különösen fontosnak tartjuk az egyetem forradalmi részvételének és általános kulturális szerepének alaposabb beágyazását egy nagyobb egység, a cári Oroszország történetébe.

A téma szinte teljes hazai ismeretlensége kiváltképp szükségessé tesz egy rövid történeti visszapillantást az egyetem történetére.

A tartui egyetem megalapításának előtörténete visszanyúlik egészen a 16. század utolsó negyedébe, amikor a hosszúra nyúlt livóniai háború után Tartu a lengyel király fennhatósága alá került. A lengyel uralommal a katolikus egyház is visszatért, s így újból megteremtődött a kapcsolat Rómával. 1583-ban meg is érkezett Tartuba a pápa által küldött jezsuiták első csoportja, akik létrehozták itt az első helyi jelentőséget meghaladó iskolákat – először a gimnáziumot, majd 1585-ben a tolmácsszemináriumot.⁵ Az iskolák kapuit megnyitották a környező népek fiai előtt is, hogy később fel lehessen őket használni a katolicizmus terjesztésében. A jezsuiták szemé előtt az a titkos cél lebegett, hogy Tartun keresztül hatást gyakoroljanak a szomszédos Svédországra, főleg pedig Oroszországra, s így tovább tudják terjeszteni a katolikus egyház befolyását kelet felé.⁶ Ez a számításuk ugyan nem vált be, de itteni tevékenységükkel a jezsuiták megteremtették az iskolai hagyományokat, melyet később a svédek is folytattak.

¹E. V. Petuhov: Imperatorszkij Jur'jevszkij, büvsij Derptszkij Universzitet (1865–1902). Sz-Peterburg, 1906. 211.

²Az 1920-ig terjedő korszak balti német származású történészeinek nem ritkán saját kiváltságos helyzetük védelmében írt művei értendők.

³Az Észt Köztársaság (1920–1940) idejének nemzeti történetírása.

⁴L. K. Eringszon: Tartuszkij Universzitet v period pervoj ruszszkoj revoliucii, 1905–1907 gg. Tartu, 1957.

⁵Alma Mater Tartuensis. Tallin; 5.

⁶Vello Helk: Jesuitide tegevus Tartus (in: Tulimuld, 1962. N° 1.)

Az egyetem létesítését 1632-ben II. Gusztáv Adolf király rendelte el, miután Tartu 1625-ben a svédek kezére került. A Nürnberg melletti katonai táborban („in castris ad Norinbergane”) kiadott okmányában Tartunak, mint Svédország második egyetemi városának megadják ugyanazokat az előjogokat és akadémiai kiváltságokat, amelyeket néhány évvel korábban Uppsala kapott, továbbá a földbirtokok odaítélésével megteremtik az anyagi alapokat. Az alapító okmány körvonalazza a hagyományos 4 fakultáson alapuló egyetemi rendszert.⁷ Minderre éppen a vallási jelzavak árnyékában dúló 30 éves háború idején kerül sor, amikor az intenzív ideológiai küzdelem átveddük a művelődésügy, az iskolák szférájába is. Helyi körülmények között elsőrendű feladat a jezsuita hatás kiszorítása, melynek érdekében protestáns szellemben nevelkedett egyházi személyekre, hivatalnokokra, orvosokra van szükség. Az egyetem, az Academia Gustaviana megalapításában közrejátszott még az akkoriban Európa-szerte tért hódító humanista szellem is. Ez tükröződik a király volt nevelőjének, Livónia kormányzójának, Skyttének a megnyitó beszédében is, melyben hangsúlyozza, hogy az egyetemen való tanulásból, a műveltség fényéből a szegény parasztnak is részesülnie kell.⁸ Helybeli észt parasztnak fiainak bekerüléséről az egyetemre ugyan csak feltételezések szólnak, de az ismeretes, hogy 1–2 évvel a megnyitás után már néhány magyar diákja is volt az egyetemnek. 1635-ben három erdélyi, 1643-ban egy anyaországi, 1690–1710. között nyolc erdélyi, egy anyaországi diák tanult itt a teológiai fakultáson.⁹

A tanulmányi idő 9 év volt. A diákok többsége svédországi és baltikumi városi polgárok, lelkészek és svédországi módosabb parasztnak fiaiból került ki. A szegényebb sorú diákokat közétkeztetéssel, később 80 Ft ösztöndíjjal segítették. 1632 és 1650 között 1016-an iratkoztak be. A professzorok többsége német volt, a hivatalos nyelv pedig a latin.¹⁰

Az állandóan felújuló háborúk miatt az időközben Academia Gustavo-Carolinának átkerült egyetemnek többször át kellett költöznie más városokba, míg végül 1710-ben, amikor I. Péter elfoglalta Pärnüt, az egyetem utolsó székhelyét, végleg befejezte működését, s ezzel véget ért a tartui egyetem történetének első korszaka. Bár az egyetem távol állt a helyi népektől, tevékenysége mégis fontos lépést jelentett az itteni művelődéstörténetben. A korabeli tudomány számos eredménye, valamint a haladó humanista eszmék mind rajta keresztül hódítottak teret a Baltikumban.

A 18. század folyamán több kísérlet történt az egyetem újbóli megnyitására, de ezek egyike sem vezetett kézzelfogható eredményekre. Kedvező fordulat csak a 18. század végén következett be, amikor a gazdasági és kulturális fejlődés következtében Oroszországban egyre nagyobb hiány mutatkozott felsőbb végzettségű ifjakban. A végső lökést az egyetem újraalapításához az adta, hogy I. Pál a nyugat-európai forradalmi eszmék behatolásától való félelmében 1798-ban megtiltotta, hogy alattvalói külföldi egyetemeken tanuljanak. Így 1802-ben megnyílt a helyi lovagrendeknek alárendelt Universitas Dorpatensis, mely még az alapítás évében, G. F. Parrot (1707–1852) rektor tevékenységének eredményeként a pétervári művelődésügyi minisztérium fennhatósága alá került.

Az egyetem belső ügyeire kiterjedő széles körű autonómiát élvezett, a rektor, a dékán és a professzorok választhatóak voltak. Nem volt alárendelve a helyi rendőrség ellenőrzésének, a hallgatók ügyeiben az egyetemi bíróság ítélt. Az oktatás nyelve a német volt, s így a hallgatóság többségét is érthetően a balti német városi polgárok, papok és nemesek fiai alkották, akik a német egyetemi hagyományoknak megfelelően, különböző korporációkba tömörültek.¹¹

Ami a tudományos szintet illeti, arról idézzük az egyetem egykori tanítványának Boborükinnak a visszaemlékezését. „Ha a dorpatui egyetemet a németországiakhoz mérnénk, akkor természetesen alulmaradna olyanokkal szemben, mint a berlini, heidelbergi, vagy a bonni. De Oroszország határait minden lényegeset megadott abból, amit a német nemzet nyugaton kidolgozott. Maga a német nyelv a szellemi látóhatár kiszélesítéséhez vezetett, a tudományos művek olyan tömegnek

⁷ Bernard Kangro: Universitas Tartuensis. I und, 1970, 8.

⁸ Bernard Kangro, 7.

⁹ Timár Máté: A jövődő tavaszán. Budapest, 1962, 216.

¹⁰ Alma Mater Tartuensis, 7.

¹¹ A korporációk területi vagy nemzetiségi alapon szervezett, zárt, apolitikus diákszervezetek voltak, melyek saját sapkával és szalaggal rendelkeztek. Tagjaik között a szigorú hatósági tilalom ellenére gyakran került sor párbajozásra. E. V. Petuhov, 183.

ismeretét tette lehetővé, melyek az oroszországi diákok előtt még cím szerint sem voltak ismeretesekek. És mindez a nagy szellemi és tanulmányi szabadság talaján. A hallgatók csak az utcai, kocsmái és diákéletben voltak felügyeletnek alávetve.¹² Az oktatás hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a beiratkozottak közül minden 33-ik valamilyen felsőoktatási intézmény tanárává, s minden 50-ik professzorrá vagy akadémikussá vált.¹³ Mindez az oroszországi viszonyok között azt jelentette, hogy a pétervári tudományos akadémia és a moszkvai egyetem után a tartui egyetem az egyik legfontosabb tudományos és művelődési központnak számított. Világhírű professzorai közül csak néhány névnek, mint F. G. Struvenak (1793–1864), a híres csillagásznak, K. E. Baernek (1792–1876), az embriológia megalapítójának, a jelentőségét máig megőrző értelmező szótár alkotójának, V. Dalnak (1801–1872) és N. Pirogovnak (1810–1881), a sebészeti anatómia és a modern tábori sebészet megalapozójának említése már önmagában jelzi az egyetem magas tudományos szintjét.

1889 és 1895 között nagyarányú változások zajlottak le az egyetem életében. A cári reakció és az erős oroszosító politika jegyében ekkor vitték keresztül az egyetemi reformot. A német tanulmányi nyelvű Universitas Dorpatensist átkeresztelték Universitas Jurjevensisre, melyen már az orosz volt a hivatalos nyelv.¹⁴ Megszüntették az egyetem autonómiáját és akadémiai kiváltságait. A rektor, a dékán és a professzorok választását felülről történő kinevezéssel cserélték fel. A tandíjat szemeszterenként 10-ről 25 rubelra emelték, a német korporációkon kívül betiltották a diákszervezeteket.¹⁵ A titkosrendőrség még súlyosabban nehezedett a szellemi életre. 1895-ben bevezették a diákinспекциót,¹⁶ melynek a szabadelvű és forradalmi eszmék behatolását kellett meggátolnia. A cári kormányzat reakciós tervei ellenére, a reformok azonban bizonyos pozitív változásokat is hoztak.

A hivatalos nyelv oroszra változtatása miatt a német tanárok és hallgatók többsége a 90-es évek elején külföldi egyetemekre távozott.¹⁷ A tanárok távozása ugyan egy ideig visszavetette a tanulmányi szintet,¹⁸ a konzervatív német diákok létszámának csökkenése viszont annál kedvezőbben érezte hatását. Ekkor, 1895-ben a kb. 1100 főnyi hallgatósnak még mindössze 10%-át tették ki az orosz diákok, 9 év múlva a majd duplájára nőtt létszámnak viszont már 60%-át alkották.¹⁹ Ennek a nagy létszámgyarapodásnak nagyrészt az volt az oka – amint Vereszajev írja visszaemlékezéseiben –, hogy „... a dorpatiba könnyen felvettek más orosz egyetemekről a diákzavargásokban való részvételükért eltávolított hallgatókat, sőt még politikai száműzetést megjártakat is”.²⁰ E hatósági magatartás oka abban kereshető, hogy a diákmozgalmak résztvevőit el akarták távolítani a nagyvárosokból és ipari központokból. Ekképp kívánták elszigetelni őket a forradalmasodó környezettől. Azzal számoltak, hogy Tartuban az erős proletárság-hiányában szövetséges nélkül maradó radikális elemet a cári politika, a titkosrendőrség, valamint a reakciós balti nemesség és a helyi burzsoázia segítségével könnyen semlegesíteni tudják.²¹ Emellett az orosz diákok felvételének megkönnyítése az oroszosító politikát is hivatva volt szolgálni. A megüresedett helyek betöltését megkönnyítette a papi szemináriumok végzősei felvételének lehetővé tétele is. Nőtt az

¹² P. D. Boborükín (1836–1921) orosz író és publicista, aki az 1850-es években a tartui egyetem hallgatója. *P. D. Boborükín: Voszpominanija*. Moszkva – Leningrad, I. 157.

¹³ Dve sztat'i o sztudenszkoi zszni v Derpte. Sz-Peterburg, 1892. 13.

¹⁴ A város nevét 1893-ban Dorpatról Jurjevre változtatták, mivel a 11. században itt álló erődítményt Böles Jaroszláv kijevi fejedelem ideiglenesen meghódította és Jurjevre keresztelte.

¹⁵ Alma Mater Tartuensis, 24.

¹⁶ *E. V. Petuhov*, 45.

¹⁷ Az 1890-es évek első felében több mint 700 balti német és Oroszország belső tartományai-ból származó német hagyta el az egyetemet.

¹⁸ *E. V. Petuhov*, 182.

¹⁹ Liesnij szosztav Imperatorszkoi Jurjevskoi Universitasz. Jurjev, 1892–1896.

²⁰ *V. V. Vereszajev: Voszpominanija*, Moszkva–Leningrad, 1946. 323. V. V. Vereszajev (1867–1945) orosz író, az 1880-as és 90-es évek fordulóján a tartui egyetem orvosi karának hallgatója.

²¹ *L. K. Éringsson*, 48.

észt származású diákok száma, akik a század első évciben 100–120-an lehettek. Az egyetemet látogatták még lettek, litvánok, fehéroroszok, ukránok, lengyelek, grúzok, örmények és zsidók is, akik létszámcsökkenésük ellenére is meghaladták az engedélyezett 5%-ot.

A diákok nemzetiségi megoszlásából is láthatjuk, hogy az egyetem nem csupán tartományi jelentőségű. A helyi diákok zömében az észtországi középiskolák növendékei voltak. Ezek száma a század végén még csak 15, s ebből is 3 lányiskola, melyek tanulói még amúgy sem pályázhattak egyetemi felvételre. Nyilvánvaló hát, hogy az észtországi, korábban német, majd 1887-től orosz nyelvű középiskolák nem nyújthattak elég utánpótlást az egyetemnek és az 1873-ban megnyitott állatorvosi főiskolának. Tehát a hallgatók zöme, az adatok tanúsága szerint az egyetemi diákság 92%-a, más oroszországi tartományokból származott, s így a tartui egyetem, szülőhelyükre visszatérülő tanulói révén, birodalmi méretekben is hozzá tudott járulni az értelmiség képzéséhez.

A 20. század elejére a számbeli és nemzetiségi összetétel mellett megváltozott az egyetemisták szociális összetétele is. Fokozatosan csökkent a nemesség arányszáma, mely az 1900-as években már csak 17–18%-ra rúgott. Ez igen alacsonynak tekinthető, mivel más oroszországi egyetemeken ez az arány jóval magasabb volt, a harkovi egyetemen pl. 48,8%.²² A nemesek, valamint a nagyburzsoázia, a reakciós papság és a helyi polgárság fiai alkották a politikailag reakciós réteget a diákok között. A hallgatók jelentős része származott kispolgári, vegyesrendű értelmiségi és paraszti családból. De a legjelentősebb csoportot a szegény városi és falusi papság köreiből kikerülő, főleg orosz nemzetiségű fiatalok alkották. Ezek a rétegek tették ki a század elején a hallgatóság kb. 70%-át.²³ A diákok anyagi körülményei elég szűkösek voltak, s ösztöndíjban is mindössze 7–8%-uk részesült. Így megteremtődött az egyetemisták egy olyan rétege, mely szociális helyzete alapján alkalmasnak bizonyult a haladó eszmék befogadására. A diákmozgalmak szervező erejévé a máshonnan eltávolított, demokratikus beállítottságú orosz diákok lettek. Ellentétben a 19. század 50-es éveivel, amikor még semmi sem utalt Tartu kapcsolatára az oroszországi társadalmi élettel,²⁴ most mind a haladó diákság, mind a tanári kar többségét kitevő liberális professzorok érzékenyen reagáltak a társadalmi, politikai élet minden rezdülésére.

A diákok társadalmi aktivitásának kezdete a 70-es évekre nyúlik vissza. A cári titkosrendőrség egyes ügynökeinek jelentéseiből kitűnik, hogy ezekben az években Tartu egyre fontosabb szerepet kezd betölteni a külföldről érkező forradalmi propagandaanyag terjesztésében és továbbításában. Ha az ügynökök jelentései el is túlozták ennek tényleges mértékét, az bizonyos, hogy az egyetemen ez időben kezdenek megismerkedni a narodnyik eszmékkel. Ekkor kezd el tevékenykedni Észtországban a forradalmi narodnyikok „Narodnaja Volja” cnevezésű, egyesített szervezete, mely a terror eszközével kívánt harcolni a cári uralom ellen. A szervezet legnagyobb támogatásra a tartui egyetem és állatorvosi főiskola diákjai körében talált. Miután 1884-ben a hatóságok Pétervárott megsemmisítették a narodovolecek földalatti nyomdáját, az újat Tartuban rendezték be. Ennek kezelésére maga a forradalmi narodnyik ifjúság egyik vezetője, a költő P. F. Jakubovics érkezett a helyszínre. Közreműködésével készült el a „Narodnaja Volja” című illegális lap 10. száma, melynek első példányait 1884 szeptemberének elején küldték a fővárosba. A nyomda alapítója és később Jakubovics fő segítőtársa az egyetem természettudományi karán tanuló V. N. Perekajev volt. akit 1881-ben száműztek ide három évre a pétervári munkások között folytatott forradalmi propaganda miatt. Körülötte tömörültek a tartui egyetem és állatorvosi főiskola forradalmi nézetű diákjai. A lakásán 1885 februárjában tartott házkutatás alkalmával a nagy mennyiségű narodnyik nyilatkozat, brosúra és folyóirat között rábukkantak többek között Marx és Engels néhány munkájára is. A

²² L. K. Éringsson, 51.

²³ CGIA ÉS SzR. F, 402, op. 4. Godovüe otcotü za 1900–1904 gg.; d. 1275, m. 16,76; 11. 154; 159, d. 1308, 11. 85–88, 147,151; d. 1339, 1.105.

²⁴ P. D. Boborükín, 158.

narodnyikok hatása egészen a 90-es évek elejéig érezhető volt,²⁵ amikor képviselőik közé tartozott N. A. Karüsev, az egyetem politikai gazdaságtan és statisztika professzora.²⁶

A 80-as évek második felétől kezdve azonban távolodás figyelhető meg a narodovolecek és szociáldemokraták között. A fokozódó anyagi nehézségek²⁷ és a politikai jogok hiánya (a diákság politikai szervezeteinek, gyűléseinek, kollektív megnyilatkozásainak betiltása) az egyetemisták demokratikus részét szükségszerűen a marxizmushoz közelítette. Emögött a társadalmi, politikai háttér a cári önkényuralom mélyülő válsága, az erősödő reakció és a nemzeti elnyomás, valamint az elnyomott osztályok fokozódó harca volt.

Az első marxista csoportosulást E. Weidenbaums²⁸ forradalmár költő vezetésével lett diákok hozták létre 1888-ban. Néhány évvel később 1893-ban újabb marxista kör²⁹ jön létre, mely a marxista eszmék terjesztését tűzte ki feladatául a hallgatók körében. Erre a Concordia és az Orosz Egyetemisták Szövetsége elnevezésű diákszervezet üléseit használták fel, melyeken a felszólalók marxista tartalmú előadásait politikailag közömbös címekkel leplezték. Marxista irodalomhoz illegális úton Pétervárról és külföldről jutottak hozzá. A csoport aktív vezetője V. Sancer³⁰ (álneve Marat) egyetemi hallgató, aki a későbbiekben az 1905-ös decemberi moszkvai fegyveres felkelés egyik bolsevik irányítója. A marxizmus orosz diákok közötti népszerűsítésében a nyugati eszmékről korábban tudomást szerző lengyel egyetemisták is jelentős szerepet játszottak.

Tartuban az egyetemi diákmozgalom a századfordulón éri el azt a szintet, hogy bekapcsolódjon az oroszországi mozgalomba, s ezzel túllépve a helyi méreteket, országos jelentőségű diákmozgalmi központtá váljon. 1899-ben, más egyetemek példáját követve Tartuban is létrehozzák az Egyesült Zemljacsosztvók és Szervezetek Dorpati Szövetségi Tanácsát, mely az egyetemisták mozgalomának élére állt. A zemljacsosztvók voltak a diákok szervezeteinek első formái, melyekbe területi, vagy nemzetiségi elv alapján tömörültek. Az ezekben való részvételért a hatóságok egyetemi kizárással fenyegettek az 1887-ben kiadott körlevélben. Idővel a különböző egyetemeken keletkezett szövetségi tanácsok túl szűk keretnek bizonyultak, s így a Moszkvai Szövetségi Tanács mellett létrehoztak egy oroszországi általános diákirodát,³¹ mely az elszigetelt, zétforgácsvolt kitérésektől volt hivatva visszatartani a diákságot. A diákszövetség az Oroszország-szerte ekkor kezdődő forradalmi fellendülés korszakának volt egyik első tünete.

Az 1899-es és 1901-es tartui diákzavargások már az általános oroszországi diákmozgalmak részei. A hallgatók a sztrájk és az obstrukció fegyvereihez nyúltak, s 1901-ben az egyetemi auto-

²⁵ Ekkor a 90-es évek elején a tartui narodovolecek még pétervári elvbarátaikkal is kapcsolatban álltak, mint ez Martov memoárjaiból is kitűnik. *Ju. Martov: Zapiski szociáldemokrata. Berlin–Peterburg–Moszkva, 1922. 98, 126. Ju. Martov (1873. XI. 24.–1923. IV. 4.), polgári nevén Jurij Oszipovics Cederbaum, az orosz szociáldemokraták egyik vezetője és az Iszkra egyik alapítója volt, 1901-től pedig szerkesztőségi tagja. 1919-ben az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság tagjának választották, majd 1920-ban Németországba emigrált. A két és feles Internacionálé egyik kezdeményezője. 1893-ban megfordult Tartuban.*

²⁶ *Eesti NSV Ajalugu II. 186–187. Tallinn, 1963.*

²⁷ A 10 rubelről 25-re emelt tandíjjal együtt a tanároknak nyújtott honoráriumok, a laboratóriumok és klinikák használatáért fizetett összegek egyes fakultásokon elérték a 75 rubelt, az orvosi kar ötödik évében pedig a 125 rubelt szemeszterenként.

²⁸ *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia VIII. Tallinn, 1963, 345.*

²⁹ *V. Sancer: Derptszkaja gruppá marksisztoz 1894–1896. gg. Proletarszkaja revolucija, 1923. N° 14, 587–600.*

³⁰ Virgil Sancer (1867–1911), később az odesszai, majd moszkvai bolsevikok vezetője, 1907-től a bolsevik párt KB-nek tagja.

³¹ *Viktor Chernov: Zapiski Sotsialista-Revolutionera. Berlin, 1922. New introduction by Constantine Brancovan. Republished by Oriental Research Partners, 1975. 59. 120–121. Viktor Csernov (1873–1952) az eszer párt egyik vezetője, az Ideiglenes Kormány földművelésügyi minisztere. Az 1890-es évek elején egy évig a tartui gimnáziumban tanult.*

nómia kérése mellett már politikai követelésekkel is felléptek. Az országos méretű egyetemi mozgalmak hatására a cári bizonyos engedményekre kényszerült az egyetemisták szervezeteit illetően.³²

Ebben az időszakban a sztrájkmozgalmakat tekintve az orosz munkásosztály az első helyre került Európában. Az egyre erősödő forradalmi munkásmozgalom, valamint a szociáldemokrata eszmék terjedése nagy hatással volt az oroszországi egyetemi ifjúságra. Tartuban ezek az eszmék a nagy ipari központok egyeteméről eltávolított diákokon keresztül szivárogtak be. Ők erősítették a kapcsolatot más oktatási intézmények hallgatóival. Ezek közé tartozott Lenin öccse, Dmitrij Uljanov is, aki 1900 őszétől 1901 végéig a tartui orvostudományi kar hallgatója. Még mielőtt Dmitrij Uljanov felvételt nyert volna a Jurjevi Egyetemre, a moszkvai egyetem növendékeként aktívan részt vett a forradalmi mozgalomban, marxista kört szervezett, propagandát folytatott a munkások körében, és ezért 1897-ben kizárták az egyetemről. Száműzetéséből visszatérve sokat tett a tartui ifjúság politikai látókörének tágításáért és a diákmozgalom szervezéséért. A diákok rajta keresztül ismerkedhettek meg Lenin több művével. Állandó kapcsolatot tartott fenn az emigrációban élő Leninnel, aki ekkor Genfben az Iszkra szerkesztőségében dolgozott. Dmitrij rendszeresen ellátta bátyját friss információval a baltikumi munkásmozgalomról.³³ Az ekkor már Észtorországban népszerű lapnak Tartuban is lehetnek munkatársai.³⁴ Erre utal, hogy az újság 1902–1903-as számaiban tartui tudósítások láttak napvilágot.³⁵

Jelentős lépés a diákmozgalom történetében az 1902 februári első oroszországi diákkongresszus, mely hangsúlyozza a mozgalom egybekapcsolásának fontosságát a politikai küzdelemmel. Hogy ez megtörtént, azt a februári tartui diáktüntetések igazolják. A következő nagy horderejű esemény az OSZDMP tartui szervezetének létrehozása volt, melyben az egyetem hallgatói is aktívan közreműködtek. Erre az OSZDMP II. Kongresszusa után került sor, melyen Lenin elengedhetetlennek tartotta a diákság kivonását a liberális és kispolgári elemek hatása alól annak érdekében, hogy az egyetemi ifjúságot is bekapcsolja a cárizmus elleni nagy offenzívába. A pártseit azonban kezdetől fogva nem volt egységes. Soraiiban a bolsevikok mellett helyet kaptak a mensevikék és az észti föderalisták is.

A tanárok közül a forradalmi diáksággal D. Kudrjavszkij, a német és az összehasonlító nyelvészet professzora állt kapcsolatban, aki korábban a pétervári egyetem marxista diákkörének volt aktív tagja. Ő fordította oroszra Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete című munkáját. A baloldali liberális V. Grabar jogász professzor is hozzájárult a diákság forradalmi világnézetének formálásához.

A forradalom előestéjén a tartui szociáldemokraták nehéz helyzetben voltak. A legfőbb szövetséges, a proletariátus ugyanis a városi lakosságnak mindössze 2%-át tette ki,³⁶ s így nem számíthatott olyan méretű támogatásra, mint a nagy ipari központokban. Ilyen körülmények között robbant ki az általános elégedetlenséget tovább fokozó cári katonai kudarc hatására a forradalom.

Az 1905 januárjában lezajlott pétervári eseményekre néhány nappal később már Tartuban is reagáltak. 13-án és 14-én az OSZDMP helyi csoportja vezetésével tüntetéseket és tömeggyűléseket szerveztek. Az egyetemen politikai sztrájkot hirdettek az egész szemcszterre, melynek következtében az egyetem kapui az év őszéig zárva maradtak. Ekkor a diákok taktikát változtattak, és a passzív sztrájkról áttértek az aktív küzdelemre, mely ősszel érte el csúcspontját, az oroszországi októberi politikai sztrájk idején. Általában minden úgy zajlott le, mint a két fővárosban, csak kisebb méretekben. Tartuban is, akárcsak más vidéki és különösen egyetemi városban, feszült figyelemmel követték a pétervári és moszkvai eseményeket. Ennek megfelelően az egyetem vált a forradalom központjává, mivel szeptemberben a hallgatók úgy határoztak, hogy a diákságnak, mint egységes erőnek a megőrzése és a proletariátussal való erőegyesítése céljából a féléves bojkott után ismét megnyitják a tanintézet kapuit. Ezáltal a cártól kapott egyetemi autonómia védelmére alatt alkalom nyílt arra is, hogy az előadótermek szinte legális működési terévé változzanak a különböző

³² Eesti NSV Ajalugu II. Tallinn, 1963, 347.

³³ *Borisz Jarockij*: Dmitrij Uljanov. Moszkva, 1977. 46.

³⁴ *L. K. Éringsson*, 7.

³⁵ Iszkra, 1902, N° 19; 1903, N° 41.

³⁶ *L. K. Éringsson*, 11.

forradalmi pártoknak. Így első ízben vált lehetségessé a szocialista pártok és a munkásság közti eddigi nagy távolság áthidalása. Ezzel bebizonyosodott, hogy az állampolgárok egy szűk körének adott „alkotmányt” nem lehet kizárólag e keretek között megtartani. Az itt hirdetett új eszmék kezdtek kiszivárogni az egyetem falai közül, s átittatták a néptömegeket, amelyek egyre inkább ráébredtek valódi érdekeikre.

Az egyetemen ült össze november 27–29-én a lettek korábbi gyűléséhez hasonlóan az észtszaksági demokratikus népi képviselők konferenciája is.

Ennek első határozata leszögezi, hogy a forradalmi önkormányzatot bevezetik mind a városokban, mind pedig a falvakban, s ezek egyes szervei az általános országos szövetségbe fognak tömörülni. Ez egyben a forradalom egyik baltikumi sajátossága volt, ugyanis a lakosság a régi önkormányzati rendszer átalakítására törekedett, a régi hatóságokat pedig újjakkal kívánta felcserélni. A másik sajátosság a Kaukázushoz és Lengyelországhoz hasonlóan a parasztságnak az ország többi részétől eltérő helyzetéből adódóan az volt, hogy ezeken a területeken a falusi proletariátus küzdelme a legszorosabban összefonódott a városi proletariátusával, az oroszországgal ellentétben, ahol ez csak igen kis mértékben volt megfigyelhető.³⁷ Tudniillik a baltikumi parasztság rétegződése már magasabb fokot ért el az oroszországinál, s a százalékosan nagyobb szegény rétegek magától értetődően fogékonyabbak voltak a társadalmi mozgalmakra. A városban a munkásság és a demokratikus diákság együttesen lép fel az önkényuralom ellen. Az OSzDMP tartui csoportja és a diákok által választott küldöttek gyűlése kapcsolatot teremtett más egyetemek, különösen pedig a pétervári egyetem diákszervezeteivel. A cár október 17-i kiáltványát, melyben polgári szabadságjogokat ígér, a diákság bizalmatlanul fogadta, és azonnal agitációt kezdett a nép körében a fegyveres felkelésre. Amikor azonban decemberben az orosz proletariátus elindította a felkelést, Tartu diáksága nem tudott támogatást nyújtani. A diákmozgalom ugyanis jelentősen meggyengült, miután a hallgatók legöntudatosabb része a tanítás megszakítása után eltávozott. Egyidejűleg nőtt a menszevik és föderalista hatás, s a balti tartományokban kihirdetett rendkívüli állapottal megindult a reakció nyílt támadása.³⁸

Az egyetemi tanárok között a forradalom napjaiban lényegében két tábor alakult ki. Míg a monarchista reakciós körök nyíltan felléptek a reakció oldalán, a többségben levő liberálisok a forradalmi mozgalom fellendülését a kormányra gyakorolt nyomásra használta fel politikai szabadságjogok és főképp az egyetemi autonómia elnyeréséért. Miután 1905 őszén beérték a korlátozott autonómiával és az október 17-i kiáltvánnyal, minden erejüket a mozgalom lecsendesítésére fordították. Erőszakos eszközökhöz azonban nem nyúltak, arra számítva, hogy a kormányzervek esetleges autonómiaellenes fellépésekor még felhasználhatják a diákságot.³⁹

Az egyetem 1905-ös története az első orosz forradalom szervezete, s egyben az észtszaksági forradalmi harc egyik legfontosabb epizódja. A forradalom mind fellendülő, mind az 1906–1907-es lefelé ívelő szakaszával gazdag harci, politikai tapasztalatokat nyújtott a résztvevő demokratikus erőknek. A diákság harca egybefonódott a proletariátusával, és támogatta az észtszaksági politikai és nemzeti felszabadulásért folytatott küzdelmet. Ennek ellenére a feszült nemzetiségi kérdés a forradalom idején is éreztette hatását. A diákság – a szocialista rétegződés miatt amúgy sem egységes – tömbjét a nemzeti ellentétek tovább osztották. A probléma gyökerei a reakciós cári nemzetiségi politikában, s különösen a 80-as években felerősödő erőszakos oroszosításban keresendők. A helybéli észteknek nem volt nemzeti nyelvű iskolájuk. (Nem számítva a falusi népiiskolák első két osztályát, ahol az oktatás nyelve az észtszaksági volt.) Aki véletlenül anyanyelvén szólt meg az iskolában – megbüntették. Az oroszosítás egyetlen pozitív vonása az észtek számára az volt, hogy az a néme-

³⁷ A rendkívüli állapot kihirdetésére főleg a falvakban tapasztalható nagyarányú nyugtalan-ságok miatt került sor, ugyanis gyakran történtek összecsapások, amikor a parasztok uradalmi épületeket foglaltak el. Egyedül Észtországban 113 ilyen épületet romboltak le, vagy gyújtottak fel. Obsesestvennoe dvizsenie v Roszszii v nacsale XX-ogo veka. Tom II. Sz-Peterburg, 1910. Russian Reprint Series. LXII, 2. Europe Printing, The Hague, 1968. 75–81.

³⁸ Uo. 165.

³⁹ L. K. Éringsson, 56–60.

tek ellen is irányult. Így mind kulturális, mind gazdasági és politikai téren hozzájárult a hét évszázadon keresztül tartó balti–német uralom megingásához.

A soknemzetiségű Jurjevi Egyetem hallgatói egymás közötti kapcsolatát a nemzeti ellenszenv és szimpátia bonyolult szálai szőtték át. Sok német diák ellenségesen viszonyult minden más nemzetiséghez, de különösen a származásuk folytán demokratikusabb beállítottságú oroszokhoz.⁴⁰ A balti nemesek fiai leplezetlen fölényvel viselkedtek az észt és lett hallgatókkal szemben is, akik nem rendelkeztek se előkelő származással, se pénzes szülőkkel.⁴¹ A németek és a nagyrészt kispolgári származású észtek, lettek többségének viszonylagos passzivitása a forradalmi mozgalomban,⁴² szintén nemzetiségi alapon történő elhatárolódást jelentett a többiekkel szemben. A kötelező egyenruha viselésének a németek és észtek részéről történő gyakori mellőzése⁴³ pedig nyilván az oroszosító politika ellenhatása. Az egyetemi vezetőség és a diákinspekció – a cárizmus politikájához híven – mindenfajta nemzeti ellenszenvet igyekezett mesterségesen nyílt ellenségeskedéssé szítani, hogy az egyetemi hallgatóság körében megakadályozza a politikai öntudatra ébredést.⁴⁴ Ez a törekvésük azonban nem járt sikerrel. Akárcsak a pétervári, moszkvai, kijevi diákzavargásokban, itt is bebizonyosodott, hogy a diákság a nemzeti hovatartozástól függetlenül mindenképp a politikai szabadságjogok hiánya és a cári kulturális politika elleni tiltakozása jeléül vonult ki az utcára. Ezekben az esetekben a nemzeti származás csupán szervezeti keretként szolgált.

A cári, nemzetiségeket egymás ellen kijátszó politika ellenében hatott, hogy az észt és bizonyos mértékig a német diákokat leszámítva, a hallgatók döntő többsége nem kötődött itt nemzeti közösségekhez. Az észt nemzeti mozgalom pedig, melynek egyik melegágya éppen a tartui egyetem volt, ebben az időben viszonylagos gyengesége és differenciáltsága folytán, még nem léphetett fel az elszakadás igényével.

Mivel az egyetemen a politikai jellegű szervezetek be voltak tiltva, a diákok tudományos társaságokat alakítottak, melyekben burkoltan politikai tevékenységet is folytattak. Ezek a társaságok általában nemzetiségi alapon szerveződtek. Így jöttek létre a különböző orosz, észt, lett, lengyel, zsidó és kaukázusi diákszervezetek. Ilyen volt a nagy lét-zámú Orosz Diákok Társasága, mely az egyetemisták legradikálisabb részét tömörítette. Kapcsolatot tartott fenn más oroszországi felsőoktatási intézményekkel, különösen a pétervári és a kazányi egyetemmel. Külföldi kapcsolatokról is vannak értesülések, melyek tiltott marxista irodalom beszerzéséről tanúskodnak.⁴⁵ A társaság tagjai illegális marxista propagandamunkát végeztek a diákok és a munkások között. Arra törekedtek, hogy erősítsék az internacionalista szemléletet a diákok között, és gyengítsék a nacionalista tendenciákat.

Az Észt Egyetemisták Társasága kulturális célok mellett szintén folytatott politikai tevékenységet. Kapcsolatban állt a pétervári és a rigai észt diákokkal meg a finn egyetemistákkal is. Politikájukkal azt a forradalom idején párttá tömörülő polgári-liberális irányzatot követték, mely az észtek képviselőinek bevonását kívánta elérni a balti német önkormányzati szervekbe.

A radikálisabb észt diákok kezdettől fogva bekapcsolódtak a forradalmi mozgalomba. 1903-ban beléptek az OSZDMP helyi szervezetébe. Egy részük azonban 1905-ben különvált és megalakította az Észt SZDP-t, mely föderalista alapokon állt és hangsúlyozta a forradalmi mozgalom nemzeti alapon történő megszervezésének szükségességét. Tagadta a demokratikus centralizmus elvét és a fegyveres felkelés elkerülhetetlenségét. Az Észt SZDP különválása, egyrészt hozzájárult a haladó erők szétforgácsolódásához, s ezzel gyengítette a forradalmi mozgalom erejét, másrészt viszont jelentős tömegeket vonzott magához a korábban passzív rétegekből, s így hozzájárult a politikailag éretlen nép öntudatosodásához. Ezért nem lehet az ÉSZDP jelentőségét egyoldalúan megítélni.

A német diákok hagyományos korporációkba tömörültek, melyek általában tartózkodtak a politikától, de a forradalom idején felléptek a demokratikus diákmozgalom ellen.

⁴⁰ *L. K. Éringsson*, 49.

⁴¹ *Alma Mater Tartuensis*, 25.

⁴² *Bernard Kangro*, 16.

⁴³ *Bernard Kangro*, 16.

⁴⁴ *L. K. Éringsson*, 49–50.

⁴⁵ MCGIA F. D. M. 1898–1901, d. 3,4.77, l. B. 1.7.

Az egyetem megnyitása óta jelentős szerepet töltött be az orosz, de legfőképpen a környező népek tudományos és kulturális életében. A múlt század első fele óta a lett és észt értelmiség több nemzedéke végezte el az egyetemet, hogy tudását a nép javára fordíthassa. Tartu a Livóniai kormányzóságban volt, amely Dél-Észtországot és Észak-Lettországot foglalta magába, s a lett Riga volt a székhelye. Ez a körülmény még inkább érthetővé teszi a Tartuban tanuló lettek nagy számát. A század második felében a tartui egyetem az észt nemzeti mozgalom egyik központja, de a korszak lett társadalmi életének is több jeles képviselője folytatta itt tanulmányait. A század utolsó harmadában a későbbi lett, illetve észt polgári állam nem egy vezető politikusa tanult itt, mint pl. a jogász Karl Parts, aki 1905 után az észt alkotmányos demokrata párt egyik kiemelkedő személyisége, és Jaan Tõnisson, a későbbi Észt Köztársaság egyik első miniszterelnöke és jelentős vezető egyénisége. Az 1870-es évektől tevékenykedő Észt Egyetemisták Társasága nagyban elősegítette a nemzeti kultúra fejlődését. Nagy munkát végzett a történeti, néprajzi, népköltészeti anyagok gyűjtésében, az irodalmi nyelv továbbfejlesztésében és a tartui észt könyvtár anyagának megalapozásában.⁴⁶ A századforduló észt íróinak egész sora volt valamilyen kapcsolatban az egyetemmel. 1888-ban itt tanult Eduard Bornhöhe (1862–1923) író, akinek műveiben először jelenik meg a nemzeti utóébredés korszakában haladónak számító történelmi romantika. 1904-ben egy évig itt folytatta tanulmányait Gustav Suits (1883–1956), az egyik legjelentősebb észt költő, aki ebben az évben megszervezi a Noor Eesti (Ifjú Észtország) című almanach kiadását, s ezzel megveti az Ifjú Észtország nevet viselő irodalmi csoportosulás alapját, mely az ő szellemi vezetésével egy évtizeden keresztül híven tükrözi a nemzeti irodalom fejlődésének irányát. Suits nevéhez fűződik a mozgalom kettős törekvésének a megfogalmazása: „Legyünk észtek, de váljunk európaivá is.” Az aktív politikai életben 1917 és 1919 között, mint az eszer párt tagja vett részt. A kor szellemi életében fontos szerepet játszott az 1903 és 1918 között az egyetemen tanító folklorista és nyelvész, a későbbi Észt Köztársaság diplomatája, Oskar Kallas (1868–1946) és felesége, a finn származású finn–észt író, Aino Kallas (1878–1956) otthonában kialakuló irodalmi szalon. Innen nyert indítást Hella Wuolijoki (1886–1954) (leánykori nevén Ella Marie Murrik) észt–finn író pályája, aki 1904-ben beiratkozik a helsinki egyetemre, ahol kapcsolatba kerül a szociáldemokrata mozgalommal. 1905-től a Finn SZDP tagja, melynek megbízásából a forradalom után rölapokat terjeszt és kapcsolatokat tart fenn az orosz földalatti mozgalommal. Férje Sulo Wuolijoki, a Finn SZDP baloldali szárnyának volt jeles képviselője. Hella Wuolijoki írói pályájának jelentős állomása a 40-es években a Bertolt Brechttel való együttműködés. Hella Wuolijoki húga, Salme Anette Murrik (1888–1964) Moszkvában tanult, ahol forradalmi nézetekre tett szert, majd később férjhez ment a brit kommunista párt egyik vezetőjéhez, R. Palme Dutthoz, akivel együtt maga is részt vett az említett párt alapításában. Itt tanult 1907 és 1911 között az észt irodalom egyik legnagyobb alakja, Anton Hanssen Tammsaare (1878–1940) is.⁴⁷

Az egyetem közreműködött olyan távoli népek kultúrájának előmozdításában, mint a kaukázusiak. Ebben nyilván az is közrejátszott, hogy egész Oroszországban szinte egyedül csak a tartui egyetem rendelkezett olyan nyomdával, melynek gazdag keleti betűanyaga volt. Különösen szembeszökő az örmények esete: H. Abovjan (1805–1848), a mai örmény irodalmi nyelv és a nemzeti irodalom megalapozója óta igen sokan folytatták Tartuban tanulmányaikat. Az ötvenes években Tartuban tanuló örmény nyelvújítók nemzedékének haladó hagyományai (nem egy anyanyelvét nem ismerő diák itt tanult meg örményül) a századfordulón is folytatódtak. A 19. század végén és a 20. század elején kb. 200-an jártak a Jurjevi Egyetemre, akik közül sokan részt vettek a forradalmi mozgalomban.⁴⁸

Az egyetemen a 19. század végén a reform utáni években a tudományos munkáról az oktatásra tevődött át a hangsúly, mivel a hallgatók száma jelentősen megnőtt, az állam anyagi támogatása viszont megcsappant. Ekkor a tanárok tantestületét 44 orosz, 16 balti német, 5 a belső tarto-

⁴⁶ Alma Mater Tartuensis, 26.

⁴⁷ Eesti kirjanduse ajalugu I–III., Tallinn, 1965. II. 462; III. 455–470.

⁴⁸ Sz. Isakov: Armjanszkie sztudentü v Tartu. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi IV. Tartu, 1977, 124–128.

mányokból való német és 5 külföldi alkotta.⁴⁹ Többségük politikailag a liberális szárnyhoz tartozott. Ennek is köszönhető, hogy 1905-ben a forradalom nyomására, az elsők között engedélyezték Oroszországban női hallgatók felvételét. A legnépesebb kar, mely egyébként oroszországi viszonylatban is korának legjelentősebbje, az orvostudományi volt, amelyen a diákok 40–47%-a tanult. Ezt követte a jogi 25–27%-kal. A többiek a természettudományi és bölcsészettudományi fakultáson oszlottak meg. Említsük érdemel, hogy itt volt az ország egyetlen nem ortodox teológiai kara. Ezen az oktatás német nyelven folyt. A cári birodalom tudományos életében a tartui egyetem fontos szerepet játszott nemzetközi hírű botanikus kertjével, csillagászati és meteorológiai obszervatóriumával, állattani múzeumával, klinikáival és nem utolsósorban nagy tudományos értékű könyvtárával. Nem feledkezhetünk meg kiváló tudósairól sem, akik szerves részét képezik a tudomány egyetemes fejlődésének.

Ezek közé tartozik Wilhelm Ostwald (1853–1932) kémikus, az 1909. évi Nobel díj nyertese, akárcsak Jan Baudouin de Courtenay (1848–1929), a híres lengyel nyelvész, aki 1883 és 1893 között tartott itt előadásokat. A Rauber (1841–1917) anatómiai kutatásaival és mint a rasszista teória ellenzője vált ismertté. I. L. Kondakov (1857–1931) legfőbb érdeme a szintetikus kaucsuk feltalálása, G. V. Hlopinnak (1857–1923) pedig, hogy felhívta a figyelmet Oroszország nagy folyóinak szennyeződésére. Két évtizedig dolgozott oktatóként és a botanikus kert igazgatójaként Tartuban Ny. Kuznyecov (1864–1932), aki alatt az egyetem Oroszország egyik legfontosabb növényföldrajzi kutatóközpontjává vált. D. Kudrjavszkij (1867–1920) jelentősége, hogy marxista módszert alkalmazott szanszkrit és általános nyelvészeti kutatásaiban. J. Petuhov (1863–1948) nyelvész és irodalmár az egyetem történetét tárgyaló terjedelmes mű szerzője.

Az egyetem egyik alapítási célkitűzésének, mely szerint a tudomány és a kultúra terén mindkét irányban közvetítő szerepet volt hivatva betölteni Németország és ezen keresztül Nyugat-Európa, valamint Oroszország között, bizonyos mértékben a századfordulón is eleget tett. Az orosz kultúra nyugati népszerűsítéséből, a klasszikus németre fordításából a tartui egyetem egykori növénydékei továbbra is alaposan kivették a részüket.⁵⁰

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a tartui egyetem jelentős szerepet töltött be az oroszországi forradalmi mozgalom kiterjesztésében, nagyban elősegítette a különböző nemzetiségek tehetséges ifjainak vezető értelmiségiekké való képzését, valamint tudós gárdájával figyelemre méltó eredményekkel gazdagította az orosz és nemzetközi tudományos és kulturális életet.

⁴⁹ *L. K. Éringsson*, 41–42.

⁵⁰ *Sz. Iszakov*: Voszpitanniki Tartuszkogo Universziteta – perevodcsiki i populjarizatorui Ruszszkjoj literaturu na Zapade. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi VII. Tartu, 1979. 177.